

Wiek & Rad

34^e JAARGANG 2015-4

Vervangen roede
De Vilsterse Molen

Een nieuw onderkomen
voor de Westerveld
molenaars

Getijdenmolens
Fossielen uit
vervlogen tijden



STICHTING DE
OVERIJSSELSE MOLEN

Restaurant Den Haller
www.denhaller.com
denhaller@online.nl
0547-351287



Sfeervol gelegen naast de watermolen

Openingstijden:
maandag en dinsdag gesloten

Voor lunch, koffie en kleine kaart van 12.00 tot
17.00 uur. Diner vanaf 17.30 uur



Roald Hans

RESTAURATIE | RENOVATIE | MOLENONDERHOUD



| 06 54 297 356

| info@roaldhans.nl

| www.roaldhans.nl

| De Tuinfluiter 64

| 7671 WG Vriezenveen

RESTAURATIE

| RENOVATIE

| MOLENONDERHOUD

Colofon

Wiek en Rad is het kwartaalblad van de stichting 'De Overijsselse Molen' en is een brug tussen het molenveld en donateurs van molens in Overijssel. De stichting tracht zo goed als mogelijk de belangen te ondersteunen van ons molenbezit en dit cultureel erfgoed in goede staat door te geven aan komende generaties.

Secretariaat:

mr. A.E.W. Boukes
Krulmate 13, 8014 KE Zwolle
tel. 038-465 28 60/038-499 87 85
a.boukes@home.nl

Donateurs ontvangen 4 keer per jaar Wiek en Rad (€20,00 per jaar).
Donateur kunt u worden door zich aan te melden via de website www.molensinoverijssel.nl, of schriftelijk via ons secretariaat:
stichting 'De Overijsselse Molen'
Krulmate 13, 8014 KE Zwolle
Bankrekening van de SOM
NL34 RABO 0128690410



**STICHTING DE
OVERIJSSELSE MOLEN**

Met medewerking van:

Harrie Woertink
Jan Kuiper
Johan Brinkman
Fons
Henk Snijder
Eelco Ekker
Johan Abbink
Familie Woertel
Annemarieke van der Beek
Hans Alberts

ISSN: 1384-0711

Copyright © Stichting 'De Overijsselse Molen'.
Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Redactie

Ben Scherjon – Marian Stobbe
wiekenrad@gmail.com
Peter van der Molen
prvandermolen@versatel.nl
Ruud Roose
r.roose@daxis.nl
Sjaak Poot
sjpoot@solcon.nl

Kopij naar:

Ben Scherjon
Hindeloopenstraat 1
8304 JG Emmeloord
wiekenrad@gmail.com
r.roose@daxis.nl

De redactie stelt het zeer op prijs als u artikelen over uw molen of molengebeurtenissen naar ons opstuurt.

Tekst graag als Word document en elk plaatje of foto als een JPEG bestand niet kleiner dan 1 MB.
Heeft u grote foto's, stuur ze dan via www.wetransfer.com.

Inhoud van dit nummer:

- 4 Getijdenmolens - fossielen uit vervlogen tijden
- 8 Waar kwamen de molenstenen vandaan
- 10 Grensgevallen... (deel 9)
- 12 Restauratie Korenmolen te Radewijk
- 14 Vervangen roede De Vilsterse Molen
- 16 Restauratie bovenwiel D' Olde Zwarver voltooid
- 18 Een nieuw onderkomen voor de Westerveld molenaars
- 19 Kennis gidsen molen Den Oordt op peil
- 19 Wettelijke aansprakelijkheid
- 20 Mobiele rosmolens hielden leger op de been
- 22 Systeem Berton
- 23 Zeiltje op een lier
- 23 Verloren ambachtelijkheid
- 24 Konijnenbeltsmolen in Ommen draait weer als vanouds
- 26 Sponsor voor de SOM
- 27 Maak kans op het molenboek
'Overijsselse windmolens van toen en nu'
- 28 Rupelmonde - een getijdenmolen die de tijd weerstond
- 30 Een betere biotoop voor de Lonnekermolen

Van de bestuurstafel 2

Als wij in de geschiedenis van de SOM terug kijken dan bestond het bestuur in de eerste jaren uit wel 24 personen. Advocaten, artsen en Edelen hadden zitting in het 2-traps bestuur. Vandaag de dag is de situatie sterk veranderd en bestaat het bestuur uit gewone mensen met een voorliefde voor oude molens. Hoewel er veel meer van dergelijke liefhebbers zijn zitten die niet in het bestuur. Het bestuur is te klein voor de uitdagingen waar zij tegenwoordig mee te maken krijgt. Daarom de hartenkreet van voorzitter Pieter van der Vinne:

Gezocht:

Bestuursleden M/V

Vereisten: affiniteit met molens
Enige bestuurlijke en/of maatschappelijke ervaring een pré

Aanmelden: info@molensinoverijssel.nl

Getijdenmolens

FOSSIELEN UIT VERVLOGENTIJDEN

Een rosmolen is een molen die door een ros in beweging wordt gebracht, een windmolen door de wind en een watermolen door het water. Allemaal logische verbanden, maar als er sprake is van een getijdenmolen dan wordt in een groot deel van Nederland de wenkbrauwen gefronst. Behalve in Zuid- West Nederland. Ook logisch want daar komen in de open wateren getijden voor. Creatief als onze voorvaders waren als het ging om het vinden van energiebronnen werden ook die getijden op enig moment aangewend om molens van energie te voorzien en zo ontstonden de getijdenmolens.

Bij getijden gaat het om eb en vloed, om het verschil tussen hoog water (vloed) en laag water (eb). Over het aantal getijdenmolens dat in Nederland actief is geweest zijn de geleerden het niet eens. De schattingen lopen uiteen van 20 tot 30 waarbij de laagste schatting het meest reëel lijkt. De eerste vermelding van een getijdenmolen dateert volgens een acte in het Rijksarchief van Brussel uit 1220 en slaat op een molen in Zierikzee.

Bijna alle getijdenmolens werkten alleen bij eb. Het molengebouw stond op een dam tussen de haven en een spaarbekken of houer. In die dam bevonden zich enkele afsluitbare doorlaatopeningen. Bij vloed liep vanuit open water (bijvoorbeeld een zee-arm) het spaarbekken voorbij de molen vol water. Bij dood tij werden de doorlaatopeningen afgesloten. Als de eb het laagste punt had bereikt werd de schuif voor de uitlaatopening omhoog getrokken en stortte het water zich op het onderslag waterrad dat zich achter die schuif in de dam bevond. Dat rad kon meerdere maalkoppels gelijktijdig aandrijven. Omdat het tij slechts twee keer per etmaal wisselde en de uitstroom gemiddeld ook maar twee uur tot vier uur per keer was, moesten er wel meerdere koppels gelijktijdig worden ingezet om enig rendement te halen.

Dat er werd gewacht met de uitstroom tot het tij laag was had alles te maken met de kracht van de stroming. Bij een langzaam opkomend of afgaand tij is de krachtontwikkeling te gering om effectief te zijn. Het openzetten van de schuif bij laag tij had nog een tweede functie. De havens dreigden voortdurend dicht te slibben met door de vloed aangevoerde modder. Door de krachtige uitstroom werd een belangrijk deel van die modder weer afgevoerd.

In oude documenten, akten en vergunningen is hoegenaamd niets terug te vinden over getijdenmolens. Ze worden in oude stadsgeschriften vaak slechts terloops genoemd. Alleen van de molen in Bergen op Zoom zijn twee tekeningen bekend en wordt in een reisbeschrijving uit 1755 van de Engelse waterbouwkundige Smeaton naar deze molen en naar een in Middelburg verwezen.



Molen Bergen op Zoom

Voor het overige valt de aanwezigheid van een getijdenmolen op oude stadsplattegronden af te leiden waarop ze worden afgebeeld door een klein huisje waar een waterrad tegenaan staat. Een andere aanwijzing kan worden gevonden in de aanduiding van een Spui want dat was namelijk bijna altijd verbonden aan een getijdenmolen. Voor zover bekend werden in de dertiende eeuw drie getijdenmolens in Nederland gebouwd, in de daaropvolgende eeuw vijf, in de vijftiende eeuw slechts twee, in de zestiende vijf en in de zeventiende eeuw nog zes. De laatste werd in 1696 in Sas van Gent gebouwd midden in de vestingwal en dus bomvrij. Het rad bevond zich in een zijkanaaltje dat door twee openingen

met de hoofdvaart was verbonden. Aan de noordkant van deze molen bevond zich eveneens in die wal de bakkerij die via een ondergrondse gang bereikt kon worden. In een dagboek dat tijdens de belegering van 1747 werd bijgehouden staat: 'Het graan dat in 't hospitaal was opgeslagen in zekerheid laten brengen en met het malen een aanvang gemaakt'.



Bergen op Zoom

Van al die molens is weinig over gebleven. Slechts hier en daar wat schamele restanten, maar in de meeste gevallen helemaal niets. In Sas van Gent is in de oude stadswal nog een zichtbaar getuigenis achtergebleven. In Goes, Middelburg, Schiedam en Gouda getuigen enkele reliëken eveneens van de vroegere aanwezigheid van getijdenmolens. Het meest uitgebreid aanwezig is de getijdenmolen van Bergen op Zoom.



In 1499 werd door Jan III, Heer van Bergen op Zoom, een vergunning afgegeven voor de bouw van een watermolen. Ten behoeve van die bouw werd de Engelse Kaai landinwaarts verlengd en

werd voorbij het molengebouw een spaarbekken (houwer) gebouwd omsloten door zware dijken. Op 2 oktober 1503 wordt het eerste graan gemalen. Die getijdenmolen werd in 1509 tijdens een storm zwaar beschadigd en de dijken grotendeels vernietigd. Alles werd hersteld maar in 1887 werd de molen goeddeels afgebroken ten behoeve van de aanleg van een vissershaven. Het restant is tot omstreeks 2000 als opslagplaats bij de gemeente in gebruik geweest.

In 2002 is het complex door Oldenzaler Smeenk aangekocht die meteen begonnen is met het consolideren van dat wat nog resteerde. Ook plaatste hij de buitenmuur weer enkele meters naar buiten tot op de fundamenteën van voor 1895. Die muur staat nu weer met de voeten in het water.

Helaas is Smeenk niet van plan de hele getijdenmolen te herstellen. In het complex wil hij woon- en bedrijfsruimte scheppen. Er is overigens ook geen verbinding meer met open water zodat getijden hier niet meer aan de orde zijn. Ook de houwer is teruggebracht tot het formaat van een fors uit de kluiten gewassen vijver. Binnen is nog goed te zien waar een watergang heeft gelegen en is de fundering van een oude buitenmuur nog aanwezig. Er zijn wel plannen om de uiterlijke verschijningsvorm zoveel mogelijk te herstellen.

De gemeente heeft inmiddels voorbereidende werkzaamheden uitgevoerd voor onder meer de bouw van een schuifhuisje. Ook wordt naar middelen gezocht om een heus waterrad aan de buitenmuur aan te brengen.

Een maquette laat zien dat het gelukkig om een authentiek waterrad gaat in tegenstelling tot wat in Middelburg is gedaan.

Daar geeft een gestileerd rad aan waar vroeger het echte rad van de getijdenmolen heeft gezeten maar het is een aanfluiting.

In Middelburg stonden ooit twee getijdenmolens, een aan de Spuistraat en een aan de nog bestaande Stadsschuur. Eerder genoemde Smeaton geeft in zijn reisverhaal wat meer informatie over deze molens. Zo hadden de onderslaggraden een diameter van 20 voet en een breedte van vijf voet. De molen aan de Spuistraat wordt al in 1365 genoemd en behoorde tot het privilege van Graaf Albrecht.



Verplaatsingen

In het nabij gelegen Vlissingen hebben ook twee getijdenmolens gestaan. Abusievelijk is bij sommigen in het verleden het beeld ontstaan dat het zes zijn geweest maar dat misverstand is ontstaan doordat een van de molens- genoemd in 1294- maar liefst vier keer verplaatst moest worden omdat er voortdurend nieuwe havens moesten worden gegraven die verder naar het Oosten opschoven. Wat dat met de getijdenmolens te maken had? De havens waren met open water verbonden en stroomden bij vloed vol. Aan het einde van een haven werd een dam gebouwd met doorlaten en achter die dam werd vervolgens een groot spaarbekken aangelegd die bij vloed vol stroomde.

In de Walcherse Akadia schrijft 'predicant en rector' Gargon: *'Daar voor ons , is de Koormolen, die van 't Zeewater bewogenen van ebb en vloed gaat, en de zware balken doorlaat in 't Molenwater om op de Molen gezaagd te worden...'*.

De oudste vermelding van een getijdenmolen heeft betrekking op de molen in Zierikzee en gaat terug tot 1220. Het was een huwelijksgeschenk van Graaf Willem I aan zijn tweede vrouw Maria van Brabant. In het Rijksarchief van Brussel bevindt zich de betreffende akte waarin sprake is van '... molendina aquatica de Syricseporch'.

Honderd jaar later schonk nazaat Willem III de molens aan de Burgemeesters en Scheepenen van Zierikzee. Uit latere documenten ontstaat de indruk dat er vermoedelijk zelfs een tweede en derde getijdenmolen hebben bestaan. Jacob van Deventer heeft in 1560 een kaart van Goes- dat toen dicht bij zee lag- uitgebracht waarop een spuibassin en een achterhaven (spaarkom) te zien is en dat duidt dus op de aanwezigheid van een getijdenmolen. Het gebouw bestaat nog maar doet nu dienst als woning. Het torentje op het dak heeft oorspronkelijk op de binnenhavenpoort gestaan. In de kademuur is nog wel een dichtgemetselde boog van de waterdoorlaat te zien.

In de 19de eeuw kreeg het pand als bijnaam 't Soepuus omdat het toen dienst deed als een soort gaarkeuken waar de armen uit Goes gratis een portie soep konden ophalen. Als getijdenmolen deed het al vanaf het einde van de 18de eeuw geen dienst meer.

Dat er getijdenmolens in steden als Bergen op Zoom, Middelburg, Vlissingen, Goes, Zierikzee en Sas van Gent werden gebouwd is voor de hand liggend want al die plaatsen hadden een verbinding met open water en werden dus geconfronteerd met hoog en laag water en alle voor- en nadelen die daaraan verbonden waren.

Getijdenverschillen

Het wekt echter wel verwondering als ook plaatsen worden genoemd die niet over zo'n open verbinding beschikten zoals Schiedam, Breda en Gouda. Van getijdenverschillen was dan ook niet of nauwelijks sprake en in de meeste gevallen zou de aanduiding 'getijdenmolen' vervangen moeten worden door 'inlaatmolen'. Deze molens stonden namelijk op een dam tussen twee polders en bij het lozen van de ene polder naar de andere kwamen deze in werking. Over dit type molen is verder weinig bekend. Bevreemdend is de werkwijze bij dergelijke molens wel. Het water moest eerst in de polderboezem lopen en er vervolgens weer uitgemaal worden.

Van de molens in Gouda en Schiedam daarentegen wel. In Gouda werkten twee getijdenmolens. De oudste ('de Kleien') stamt tenminste uit 1620 en stond tegen de Veerstalpoort. Hoewel de molen al in 1899 buiten gebruik werd gesteld duurde het nog tot 1938 eer ze werd afgebroken.

De andere ('de Grote') werd in 1631 tegen een ronde toren- die nog resteerde van een oud kasteel- in het verlengde van Spieringstraat gebouwd. Beiden hadden gemeen dat het volmolens waren waarbij de kleine ook nog tijdelijk als zaagmolen en brouwersmolen dienst heeft gedaan. De grote bewerkte ook nog zeemleer en ander leer.



Alleen een gevelsteen herinnert in Schiedam aan het feit dat ook hier ooit een getijdenmolen heeft gedraaid hoewel het niveauverschil tussen eb en vloed slechts 1.34 meter bedroeg. Het waren drie burgers die in 1596 een getijdenmolen als papiermolen lieten bouwen hoewel zij liever een volmolen wilden hebben. De te verwachten watervervuiling belette dat echter. Omstreeks 1613 werd de molen omgebouwd tot kopermolen en in 1690 alsnog tot volmolen. In 1703 werd het een graanmolen ten behoeve van ... alcohol branden. Malen voor meel om brood van te bakken was voorbehouden aan de 19 plaatselijke windmolens. Alleen bij aanhoudend weinig wind mocht de getijdenmolen voor de broodproductie worden ingezet. Later werd er zelfs snuiftabak gemalen. Volgens een nog aanwezige gevelsteen werd de molen in 1789 gerestaureerd. Hoewel al geruime tijd buiten gebruik werd de molen tijdens de Tweede Wereldoorlog nog even benut. Er werd een rad ingezet om een turbine aan te drijven zodat stroom kon worden opgewekt.

Aanwijzingen

Naast bovengenoemde molens zijn er tal van grotere en kleinere indicaties die duiden op het bestaan van getijdenmolens op andere locaties. A. Tutein Nolthenius komt naar aanleiding van zijn onderzoeken in de eerste helft van de vorige eeuw tot de conclusie dat met enige zekerheid gesproken kan worden van 21 getijdenmolens in Zuid- West Nederland

terwijl E. van Wijk na uitvoerig onderzoek in 1995 tot 29 getijdenmolens komt. Daar zit echter een aantal inlaatmolens tussen.

Een van die verwijzingen heeft betrekking op een getijdenmolen in Veere. In een oorkonde uit 1282 valt te lezen:

'Ic Wolfart van Berselen endwe ic Sibilië syn wyfgroete alle die ghene die deese lettren sullen zien ende horen lesen ... ende maken hem cond, ... ende dairtoe die watermole, ende dat molenwater, ende haven, ... bezeghele met minen zeghele'.

In een oorkonden uit 1346 is sprake van de watermolen 'ter Vere ... die ghestaen hevet tote daghe toe van heden, en allen onsen Vader tiden ... so sal an die Mole syn twee sonderlinghe sloten...'

De molen wordt later in 1377 en 1433 nog genoemd en op een kaart van Jacob van Deventer uit 1560 afgebeeld. Guichardini tekent hem nog op een kaart uit 1567 maar hij moet niet lang daarna zijn afgebroken want op latere kaarten komt hij niet meer voor.

Van de eerder door mij behandelde schipmolens zijn in Nederland geen sporen achtergebleven en hoewel ook de getijdenmolens uit Hollands molenlandschap zijn verdwenen kan met enige inspanning hier en daar nog een fossiel overblijfsel worden gelokaliseerd.

Peter van der Molen

MOLENSTEENMAKERIJ



HANS
TITULAER

voorheen
HEINRICH VAN HEES

Voor de beste kunstmaalstenen als ook blauwe basaltlavamaalstenen.
Tevens wrijfstenen, kweernen (romeins model)
demonstratiestenen (doorsnede: 10, 15 of 20 cm.)
en huishoudmolens.

Zeer snel en vakkundig scherp van uw molenstenen en
maaltechnische adviezen.

www.molenstenen.nl

Werkplaats: Rijksweg 146 6586 AB Plasmolen, Nederland
Telefoon: 024-696 36 54 / Fax: 024-696 36 57
GSM: 0653667686 / E-mail: molensteenmakerij@planet.nl

Koning Molenzellen





- Nieuwe zeilen
- Reparaties
- Touwwerk
- Smeermiddelen
- En meer

Sipke Koning

06-44003400

www.koning-molenzellen.nl

Waar kwamen de molenstenen vandaan?

Op zaterdag, 5 september vond een excursie plaats naar de oorsprong van het Mendiger Basalt in de Vulkaaneifel, om het geheim van de Molenstenen te leren kennen. De excursie was meteen een knipoog naar het jubileum 25 jaar molenbehoud, en na de grondige restauratie van onze Windkoren-molen De Leeuw.

Als voorbereiding op de excursie werd vooraf een avond georganiseerd met uitleg over vulkanisme. Alles onder de deskundige leiding van Freek Uijen, geoloog en docent aardrijkskunde en inwoner van Oude Molen. Het werd een lange dag met een vol programma en stevige wandelingen. 's Morgens vroeg om 6.00 uur vertrok de bus vanaf korenmolen de Leeuw in Lettele. Ca. 30 personen bestaande uit inwoners van Oude Molen, molenaars uit Overijssel en andere geïnteresseerden. Onderweg toen we de Eifel naderden en weg begon te stijgen begon de uitleg van geoloog Freek. De Eifel is een vulkanisch gebied waar om de ca. 10.000 jaar uitbarstingen hebben plaatsgevonden. Het gebied bestaat niet uit 1 uitbarsting maar uit heel veel kleine uitbarstingen, wel meer dan 200. Daarom is er veel verschil tussen het basalt in de Eifel.

Maria Laach

Om 9.45 uur kwamen we aan bij de Laacher See bij Maria Laach. Een groot cikelvormig meer; een zogeheten Maar. Deze is ontstaan uit een zogenaamde freatomagmatische explosie. Dit is een ingestorte vulkaankrater welke gevuld is met water wat niet weg kan zakken. Als water in contact komt met heet magma en gas wordt gevormd, neemt de druk enorm toe. Bij voldoende drukopbouw vindt een

explosie plaats die de vulkaankrater kan doen instorten. De overblijvende kuil wordt een Maar genoemd. Geoloog Freek liet ons na een flinke wandeling wat opborrelend gas uit het meer opvangen in een reageerbuisje. Daar voegden we wat kalkwater aan toe en het geheel kleurde wit. Dit was het bewijs dat het om CO₂ ging. Dit uit magma opborrelende CO₂ heeft ervoor gezorgd dat de basalt op een aantal locaties in de Eifel de perfecte poreusiteit voor maalste-



nen kreeg. Hiermee hadden we het geheim van de molensteen ontrafeld. Ter plekke kregen we nog een stroom aan informatie over verschillende uitbarstingen, magma, lava, basalt, leisteen, drijfsteen, bims. Na de wandeling terug was er gelegenheid voor een hapje eten en bezoek aan de kloosterkerk van Maria Laach.

Lavadome

Het volgende bezoek was de Lavadome: het Duitse vulkaanmuseum in Mendig. In dit museum wordt alles uitgelegd over de Vulkaaneifel, vulkanen, vulkanisme en alles wat er mee te maken heeft. We werden getrakteerd op een spectaculaire simulatie van een 3D-film vulkaanuitbarsting. Ook was er een tentoonstelling te zien over

hoe vroeger in dit gebied in de Eifel gewerkt werd en hoe de steengroeves ontstonden en het gesteente werd verwerkt.

Lavakeller

Mendig, Mayen en Kottenheim waren rond het jaar 1000 het middelpunt van de molensteenproductie. Op deze plaatsen werd de poreuse basaltlava gevonden die zo perfect is als maalsteen. In Mendig werd deze basalt diep onder de grond, 32 meter onder het aardoppervlak gewonnen. Na 150 traptreden afgedaald te zijn komt men onder de Eifel in een betoverend en uniek steenlandschap dat nergens anders ter wereld voorkomt. Een versteende lavastroom. Het is een labyrint van kolommen, mijnschachten, zalen en gangen met een oppervlak van bijna 3 vierkante kilometer. Dit onderaardse labyrint is ontstaan in de middeleeuwen door delven/ uithakken van het kostbare zwarte basaltlava voor bouwmaterialen én de Mendiger molenstenen.

Met regenjas en helm zijn we onder leiding van een gids de kelders gaan bezichtigen. Je gaat 32 meter onder de grond, door een laag van 20 meter Bims. Grote basaltzuilen dragen het dak van 6-kantige basaltlava met daarop de Bims en daarboven de stad Mendig. Basalt vormt bij afkoeling zuilen en door het krimpen zijn hexagonale (6-kantige vormen) ontstaan. De zuilen zijn boven aan smal en lopen naar beneden toe breder uit.

De molenstenen van groot formaat werden dus diep onder de grond gevonden. De maalstenen werden in het donker op de bodem van de kelder (het



vloeibed van de lava) op maat gemaakt en voorzien van een gat in het midden. Zodoende hoefde men zo min mogelijk gewicht naar boven te hijsen. Nadat de winning van basalt gestopt was, werden de onderaardse ruimtes nog gebruikt door bierbrouwerijen om het bier koel op te slaan. De temperatuur was onder de grond perfect met constant temperaturen tussen de 6 en 9 graden celcius.

Wingertberg

De volgende locatie was bij de Wingertsberg in Mendig. Na een korte klim keken we een duizelingwekkende diepte in. Hier is men bezig de binnenkant van de vulkaan af te graven. Hierdoor krijgt men een unieke inkijk in allerlei lagen en steen soorten aan de binnenkant van een vulkaan.

De Wingertbergwand

Een 70 meter hoge wand met Tephrazand ontstaan bij de uitbarsting van

de Laacher See vulkaan, zo'n 13.000 jaar geleden. In de omgeving werd in 4 tot 5 maanden tijd een dik gelaagd pakket vulkanisch materiaal afgezet, afkomstig van pyroklastische stromen. Pyroklastische uitbarstingen bestaan uit twee delen het mengsel van lava, rotsen en as en uit het gas en de rook die uit het eerste deel oprijzen. Bij de Wingertbergwand zijn de verschillende lagen heel goed te zien in de prachtige tekening in een afgraving van de steile wand. Met zoveel detail en de grote hoogte was het moeilijk je ogen scherp te stellen.

Andernach

Het eerste deel van de terugreis ging van Mendig naar Andernach en werd begeleid met de bevlogen verhalen van geoloog Freek over lavastromen die eindigden in de Rijn. En dat was exact dezelfde route als wij op dat moment met de bus volgden. Andernach is de plaats vanwaar al vanaf de Romeinse

tijd de molenstenen verscheept werden naar bijvoorbeeld Nederland. Dit is nog goed te zien bij de, met mankracht gedreven, kraantoren aan de oever van de Rijn, waar ook nog verschillende molenstenen staan opgesteld welke ooit, per ongeluk, in de rivier terecht kwamen.

Hier, in een prachtig gelegen restaurant aan de Rijn, werd de excursie afgesloten en hebben we allen heerlijk gegeten. Tijdens de terugweg naar Lettele was het in de bus bijzonder rustig. Na alle indrukken, wandelingen en het volle programma was iedereen, inclusief Freek, toe aan rust. Rond kwart voor elf terug waren we terug bij de molen.

We kijken terug op een gezellige, zeer indrukwekkende en interessante excursie.

*Annemarieke van der Beek
Ruud Roose*

Grensgevalen... (deel 9)



De Wilpermolen in Posternek

Vanuit Apeldoorn, rijdend over de A1 richting Deventer zie je al snel aan de rechterkant de forse stenen Wilpermolen staan. Even snel verdwijnt deze helaas weer achter de geluidschermen die het zicht op de omgeving belemmeren. Maar bij de afrit Twello komt de molen weer in zicht. Na twee keer rechts afslaan lijkt het alsof je op de Molenal-lee rechtstreeks de molen binnen kunt rijden. De molen staat ook zo dicht op de weg dat de stelling zich deels boven de rijbaan bevindt.

In dit gebied van Wilp stond al zeker rond 1360 een standaardmolen. Deze behoorde toe aan het geslacht van Wilp en is tot 1505 in handen van dat geslacht gebleven. Door overlijden van de laatste mannelijke telg kwamen de erven en daarmee ook de molen en de titel Heer van Wilp in bezit van de verwante familie, het geslacht van Renesse. Dit bleef zo tot 1679. Toen werd de molen, als onderdeel van de havezate de Lathmer verkocht aan het geslacht van Broeckhuizen. Tot 1720 heeft de standaardmolen dienst gedaan, maar rond

dat jaar raakte de molen ten gevolge van brand buiten gebruik en is hij niet meer opgebouwd. Waarschijnlijk, gelet op de jaarstenen boven de molendeuren, werd in 1736 de huidige “nieuwe Wilper Pel-en Koornmolen”, ook wel de Lathmerse molen genaamd, gesticht door de heer van Lathmer, baron Wilhelm Harmen van Broeckhuizen. Deze molen staat ongeveer 1 kilometer westelijker dan zijn voorganger in het buurtschap Posternek. Het alliantiewapen van W.H. Broeckhuizen en zijn vrouw Mechteld Jacomina van Lynden is in de molenrump gemetseld. De baron pakte het groots aan. Er moest een forse molen komen. En dat blijkt ook wel.

De binnendiameter op de begane grond is 10 meter en de voet van de molen is 150 – 180 cm dik. De kap is in doorsnede nog ruim 5,5 meter en de muren daar zijn nog 50-55 cm dik. In 1760 breekt er brand uit in de molen, maar hij brandde niet geheel af. Herbouw liet enige jaren op zich wachten omdat de eigenaar geldproblemen had, wat tenslotte tot zijn faillissement leidde.

De volgende eigenaar, baron Lubbert Jan van Eck of zijn erfgenamen (van Eck sterft enige maanden na aankoop van de molen) laten de molen herbouwen (ca 1768). Daarna wordt de molen nog enkele keren (als onderdeel van een landgoed) verkocht, totdat de molen in 1821 in handen komt van een molenaar: Gerrit Jan Belt uit Heeten. Na zijn overlijden in 1857 krijgt zijn

dochter Petronella Paulina Belt de molen toegedeeld. Zij trouwt met molenaar Johannes Elferink. In 1892 wordt de molen verkocht aan Antonius Wilhelmus Geertman, die hem op zijn beurt in 1919 verkoopt (door veiling) aan Hein en Jan Pijnappel. Hein heeft de molen tot 1958 in gebruik gehad. In deze tijd heeft de molen enkele technische verbeteringen ondergaan. Zo werd kort voor de oorlog het ten Have wicksysteem aangebracht. Een robuust systeem. Bij de restauratie in 1975 hoefde alleen maar het houtwerk vernieuwd te worden. Wel heeft de molen veel schade opgelopen tijdens de bevrijding. De molen werd als uitkijkpost gebruikt en veel gebombardeerd. Vooral de zuid en zuidwest zijde heeft veel te lijden gehad. Dit gedeelte is later geheel ingestort en moest opnieuw gemetseld worden. Bij de herdenkingen van de bevrijding speelt de molen altijd een rol. Afgelopen 60 jaar werd de molen bezocht door veteranen van de RCMP (Royal Canadian Mountain Police) inclusief Drum en Pipe band. Van dit legeronderdeel zijn tijdens de bevrijding 6 soldaten in Posternek gesneuveld en begraven. Deze graven worden nog altijd onderhouden door enkele dames uit Posternek.

In 1958 vond de laatste particuliere verkoop plaats: Pijnappel verkocht de molen aan J.J. Willemsen, de laatste professionele molenaar op de Wilpermolen. Maar net als bij zoveel andere molens, verloor ook deze molenaar zijn werk aan de machinale industrie. De molen werd dan ook in 1985 aan de gemeente Voorst verkocht. In datzelfde jaar werd de Stichting Behoud de Wilpermolen opgericht, die nu het beheer en exploitatie van de molen in handen heeft. Met de overdracht van de molen naar de stichting treden ook de eerste vrijwillig en beroepsmolenaars aan.



De vrijwilligers: Harm, Natasja en Jos (vlnr)



Koppel kunststenen

De eerste die op de molen draaide was Frans Limbeek uit Keienborg (die draaide ook op de Hackforter windmolen aan het Hoge in Vorden) van 1985 tot 1986. Daarna kwam Hein Bökkers. Die heeft de molen van 1986 tot 1991 nog professioneel gedraaid. Hij werd opgevolgd door Hein Nienhuis uit Apeldoorn, die tot 2000 vrijwilliger was. Vanaf die tijd is Jos Kablau vrijwillig molenaar. Jos is een voorbeeld van hoe iemand op een vreemde manier het vrijwillig molenaarsschap is binnengerold. Omdat hij niet tegen roken kon, ging hij om het gerook van zijn collega's te ontlopen elke middagpauze een wandeling maken. Zijn vaste route voerde langs de Hackfortermolen op het Hooge in Vorden. De molenaar merkte dat op en nodigde hem uit binnen te komen. Van het een komt het ander. Eerst een praatje, dan een zaterdag meedraaien en zo heeft de besmetting met het molenvirus plaats gevonden. Na veel omzwervingen is Jos uiteindelijk in 2000 op de Wilpermolen terecht gekomen. Na jaren alleen gedraaid te hebben zijn er nu twee vrijwillig molenaars in opleiding die hem bijstaan. Natasja van

Otterloo was van jongs af aan al geïnteresseerd in molens en besloot toch maar eens de opleiding te volgen. Harm Wevers volgt samen met zijn vrouw de opleiding. Harm draait ook op de molens in Deventer en Vaassen. Met z'n drieën bemensen ze de forse Wilpermolen.

Fors van omvang, maar ook fors van inhoud. Er hebben ooit vier koppel stenen en een pelsteen in gelegen. Er zijn silo's in gebouwd en er was een verticale maalsteen (formaat wolfje) aanwezig in de molen. Nu zijn er nog twee koppel stenen aanwezig. Eén die door wind aangedreven wordt en één die elektrisch aangedreven kan worden. Er wordt op gezette tijden nog veevoer (mais) gemalen. De mais wordt in een silo geblazen, waarbij de oude cycloon nog gebruikt wordt om het stof te verwijderen.

Naast het niet zoveel voorkomende ten Have wicksysteem bezit de molen een vreemde ezel. Dit is geen balk, maar een gesmede stalen strip die in het voeghout is verankerd. Vanwege de enorme ruimte kap zijn het ook enorme voeghouten. Ook is er maar één poortstok aanwezig. De molen heeft een Engels kruierwerk. Maar, omdat er een rollensluis aanwezig is, moet dat een vervanging zijn van het rollenkruierwerk. Opmerkelijk is ook het oneven aantal velden van de stelling. Volgens Jos neemt de molen in het dorp de plaats in van kerk, kroeg en gemeenschapsruimte. Als er activiteiten in het dorp zijn speelt de molen een rol. De

begane grond is ook dermate groot dat er sociale activiteiten kunnen plaatsvinden. Een club van 75 plattelandsvrouwen kon daar geherbergd worden. De molen is ook een punt voor geocaching. Na-



Begane grond: grote ontvangstruimte



Kluis voor geocaching (niet verder vertellen)

tasja maakt zich hier sterk voor. Omdat het olie vul pijpje naast de deur een te voor de hand liggende verstopplek was is er een alternatief bedacht: een klein jute zakje aan een kabel vlak onder de stelling. In dit zakje zit een koker met logboek, ruilvoorwerpen en Natasja doet ook mee met een trackable, een voorwerp dat door geocachers meegenomen wordt van plaats naar plaats en gevolgd kan worden via internet.

De Wilpermolen is een populaire geocach plek. Hij is al 143x gevonden en al 34x als favoriet aangemerkt. Een oude molen die toch, om in de picture te blijven, met zijn tijd meegaat.

*Wilpermolen
Molenallee 14
7384 AM Posternek
www.wilpermolen.nl
www.geocaching.com*

Historische gegevens overgenomen uit brochure "De historie van de Wilpermolen" Mr. J.H. Hermesen.

Sjaak Poot



Vangbalk met ijzeren ezel

Restauratie Korenmolen De Windlust te Radewijk

Wie aan Radewijk denkt, denkt aan de molen op de beld. Een maalvaardige molen die nog elke dag in bedrijf is en waarmee men brood verdient. Windkorenmolen De Windlust staat vooral bekend om haar meelproducten en verfijnde brood en cake mixen. Al jarenlang zijn deze mixen te koop bij vele ambachtelijke bakkers en molencollega's.



Gereed maken voor nieuwe rieten romp

Restauratie

In 2014 is men begonnen met het inventariseren van het onderhoud echter doordat de molen nooit stil mocht staan, was er ook geen tijd groot onderhoud of deelrestauraties. Dat laatste was volgens Eelco Ekker van Ekker Bouw & Monumentenadvies uit Zwolle helaas wel nodig. Diverse bouwkundige als gaande onderdelen verkeerden in een matige staat van onderhoud en de aanpak om de conditie te verbeteren vergde meer. De staart, de korte spruit en de stelling waren aan de beurt alsmede ook het complete rietdekwerk en de kap. Voor deze onderdelen werd een restauratieplan opgesteld en de benodigde subsidies aangevraagd.

In het voortraject heeft de adviseur van de provincie en de Stichting De Overijsselse Molen de familie Nijeboer geadviseerd zodat men er zeker van was dat alle benodigde stukken aanwezig waren. De restauratie is inmiddels in volle

gang en de verwachting is dat deze werkzaamheden in maart 2016 afgerond zullen zijn.

Bij restaureren komen altijd zaken aan het licht welke vooraf niet in te schatten zijn. Bij het doorhalen van de roeden kwamen we tot de ontdekking dat er een spannings-scheur te zien was in het midden van de roede, dichtbij de molenas. Op deze verbinding komen enorme krachten te staan als de molen draait. Reden te meer om de roede, een Gorter roede geheel uit te nemen.

Offerte Gorter roede

Deze Gorter roede is werkelijk unieke in Nederland, het is namelijk de enige. De roede is in de jaren 50 door de familie Nijeboer besteld bij de firma Gorter in Groningen. De originele offerte van de firma is nog altijd beschikbaar in het archief van de 'buren'. De burens, de familie Woertel, zijn zeer betrokken bij 'hun' molen en hebben alle documenten en bijzondere archiefstukken bewaard. Inmiddels is deze factuur toegevoegd aan het dossier van de Rijksdienst voor het Culturele Erfgoed. Een uniek exemplaar! Deze roede werd destijds volgens de laatste klink- en zet technieken gefabriceerd. Alle metaalplaten onderdelen welke onder een zeeg zijn aangebracht, zijn volledig geklonken aan L-profielen en verbindingsschotten. Deze onderdelen geven stabiliteit aan de roede. Ook de plaatdikte van de roede is van groot belang om de enorme krachten op te vangen. Dat laatste was vooral onze punt van zorg. Door metaalmoeheid en afname van de plaatdikte door corrosie, zagen we een kleine scheur ontstaan in het midden van de molenroede.



Detail foto roede

Plan van aanpak

Naast de lopende restauratiewerkzaamheden vergde het behoud van deze roede een plan aanpak op zich. Voordat we richting oplossingen konden gaan denken moesten we eerst de bestaande situatie goed onderzoeken en analyseren. Met onder andere de expertise van de molenbouwers, de adviseurs van Rijksdienst voor het Culturele erfgoed en de Provincie Overijssel zijn we gezamenlijk tot een behandel-

plan gekomen. Omdat deze roede de enige is in Nederland verdient deze alle aandacht.

Inmiddels heeft molenmaker Roald Hans de roede aan de buitenzijde gestraald en behandeld tegen corrosie. Binnenkort gaat de roede op transport naar de werkplaats en wordt de bovenplaat van de roede losgehaald door alle klinknagels van de bovenplaat uit te boren en de plaat uit te nemen.

Hierdoor kunnen we in de roede kijken en de conditie ervan exact beoordelen. Daarna volgt er een gedetailleerd herstelpplan van de gekozen methodiek. Vooralsnog gaan we ervan uit dat de roede in een goede conditie verkeert omdat de eigenaar regelmatig de roede inwendig smeerde, door aan een draaiende molen een busolie te koppelen. Hierdoor kwam de olie op alle onbereikbare plaatsen en kon daardoor jarenlang bescherming bieden. Mogelijk dat dankzij dit onderhoud de roede de tand des tijd goed heeft doorstaan.

Het vervolg

De restauratie is momenteel in volle gang, waardoor nu beelden van een tussenfase tonen. In een volgende editie van Wiek en Rad zullen wij u op de nadere vorderingen of het eindresultaat laten zien..

Eelco Ekker

Johan Abbink

Familie Woertel (foto's)



Kap zonder riet

Restaurant Watermolen Bels

Gelegen midden in het dal van de Mosbeek proef je de sfeer van vervlogen tijden



- * Sfeervol ouderwets Twents restaurant.
- * Ruim terras in mooi begroeide tuin.
- * Houten speeltuin
- * Vele plattelandsspecialiteiten en arrangementen
- * 100 soorten Pannenkoeken
- * á la carte dineren
- * s' Winters heerlijke boerenkool maaltijden.
- * Bruiloften en partijen tot 100 pers.



Een droomlocatie voor een onvergetelijke bruiloft

Restaurant Watermolen Bels is gelegen in het prachtige natuurgebied Het Dal van de mosbeek. Trouwen in een landelijke omgeving buiten in de sfeervolle boerentuin met uitzicht op de mosbeek of u kunt de huwelijksceremonie laten plaatsvinden in de karakteristieke Theeschenkerij en Oale Dell.

Een onvergetelijk huwelijksfeest in Twentse sfeer. Ook beschikken wij over tal van mogelijkheden voor uw bedrijfsfeest. Schotse highlandgames, paardemennen, moordtochten en diverse andere activiteiten .

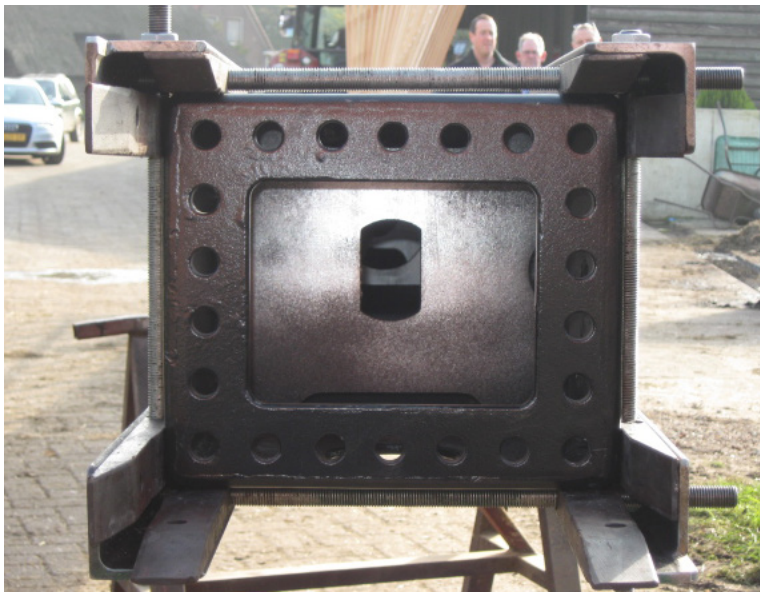
Bergweg 9 7663 TB Mander

Tel: 0541 - 680213 ~ Fax: 0541-680299 ~ www.watermolenbels.nl

Vervangen roede De Vilsterse Molen

JOHAN BRINKMAN & HENK SNIJDER





Restauratie bovenwiel

D' Olde Zwarver voltooid

Al jaren merkten de vrijwillige molenaars van D'Olde Zwarver op dat er onder het bovenwiel veel houtgruis lag. Aanvankelijk werd gedacht dat er nog houtworm in het bovenwiel aanwezig zou kunnen zijn. Maar na behandeling in 2009 bleef het gruis aanwezig op de kapzolder. Volgens de molenmaker zou het kunnen zijn dat uit de houtwormgaten nog steeds oud gruis naar buiten kwam. Bij nadere inspectie bleek dat het hout langzaam afbrokkelde en restauratie bleek noodzakelijk. Gelijk werd onderzocht of de vangstukken nog goed waren, omdat de molenaars klaagden over het niet soepel werken van de vang. In eerste instantie zou er één plooiestuk en één vangstuk vervangen moeten worden.

Het beleid bij restauratie is om zo veel mogelijk authentieke elementen te behouden. Maar nadat het bovenwiel gedemonteerd was bleek deze er toch slechter aan toe te zijn dan gedacht (zie foto 1 en 2). Alle plooiestukken waren voos en rot, daarom moesten deze allemaal vervangen worden, velgdelen waren gebroken en twee hulp kruisarmen waren in zeer slechte staat en zijn daarom ook vervangen. De vang was er ook slechter aan toe (zie foto 3) dan in eerste instantie werd verondersteld. Hier was wel vraat aanwezig (bonte knaagkever) en de dwarse scheuren die duiden op verrotting van het hout. In plaats van één vangstuk moesten er 3 ver-

vangen worden. Bovenwiel en vang werden gedemonteerd en naar de werkplaats van molenmakerij Groot Wesseldijk getransporteerd.

In de werkplaats werd het bovenwiel, met de te vervangen onderdelen, weer in elkaar gezet. Het bovenwiel werd weer netjes rond gemaakt (geschroot) en de kamgaten bijgewerkt. In het bovenwiel is een inscriptie aanwezig met de tekst: 1834 6/19 geschroot. Dat duidt er volgens de kenners op dat het bovenwiel ouder is dan 1834. Normaliter wordt een bovenwiel geschroot als er één of meerdere vangstukken vervangen moeten worden. Er van uitgaande dat een vang na 30 tot 50 jaar bijgewerkt moet worden zal het bovenwiel uit rond 1800 dateren. De inscriptie is uit het oude bovenwiel gehaald en op het nieuwe plooiestuk geplaatst. De molen zelf is gebouwd (herbouwd) in 1842. Het is bekend dat de molen herbouwd is nadat zijn voorganger in brand is gevlagen en dat deze herbouwd is met onderdelen van andere molens uit heel het land. Zo zijn de ramen van het type dat in de provincie Groningen gebruikelijk is.

Omdat de kamgaten niet precies in een cirkel lagen, werden er forse kammen gemaakt, zodat deze met het afkanten de



Foto 1; Plooiestuk



Foto 2; Velg



Foto 3; Aangetaste vang

buitenkant van de kammen wel in een cirkel zouden liggen. Dit werd in de molen zelf gedaan. Interessant was het om te zien hoe de kammen afgeschreven werden (steek of afstand van de kammen verdeeld op de steekcirkel) en het geduld waarmee de 54 kamkoppen één voor een handmatig gestoken (in de juiste vorm gebracht) werden.

Er moest rekening gehouden worden met de elektrische aandrijving van de stenen. Oorspronkelijk was er een gasmotor tegen de molen geplaatst. Deze dreef een oude scheepsmast aan die op de steenzolder met een rondsel aan het spoorwiel gekoppeld kon worden. De gasmotor is met de verhuizing in 1952 niet meegegaan. Wel is er bij de restauratie van 2000 een elektromotor geplaatst die de nu de scheepsmast aandrijft. Omdat het spoorwiel aangedreven wordt en dus de konings-spil draait, moet de verbinding met het bovenwiel ongedaan gemaakt worden. Dit werd gedaan door de wiggen uit 6 kammen te slaan, de kammen te verwijderen en het bovenwiel zo te plaatsen dat de bovenbonkelaar in het ontstane gat vrij kan draaien. Maar het steeds terugplaatsen van de kammen en wiggen, die geborgd werden met een spijker, was

niet goed voor het bovenwiel. Ter plekke van die 6 kammen ontstonden legio spijkergaten. Er is nu gekozen voor een metalen schijf die in een gleuf gestoken kan worden in de achterkant van die 6 kammen, zodat de kammen geborgd zijn. De plaat kan door middel van twee moeren losgedraaid worden en teruggeschoven zodat de kammen verwijderd kunnen worden. Vanzelfsprekend moet het wickenkruis dan eerst een kwartslag gedraaid worden...

Het bovenwiel zit er weer in en hij loopt perfect in de bovenbonkelaar. Er is al weer mee gedraaid en gemalen. Zeer tevreden zijn de vrijwillige molenaars over het vangen, dat nu veel soepeler gaat.

Deze klus werd voornamelijk uitgevoerd door Henk Nengerman en Daniël Ilbrink. Tijdens hun werk zijn ze bezocht door de vmbo leerlingen van de bouw van de nabijgelegen Pieter Zandt scholengemeenschap. Zodat zij konden zien wat voor een interessant ambachtelijk werk de bouw ook kan bieden.

Sjaak Poot



Foto 4; Weer in opbouw



Foto 8; Kammen weer gestoken, ze worden ter plekke bijgewerkt.



Foto 7; Herplaatsing in de molen



Foto 5; Oude inscriptie

Een nieuw onderkomen voor de Westerveld molenaars

Na vele jaren werken en draaien op een molen zonder voorzieningen als een toilet of watervoorziening, (oftewel een redelijk molenaars-verblijf) gingen de harten sneller kloppen toen het besluit afkwam dat er na de bouwvak 2015 verbetering zou komen.

De molenaars en vrijwilligers hadden al heel lang bij het bestuur aangedrongen op verbetering.

Met een grote slijptol begon Gerrit Hartman aan deze grote klus door keien los te slijpen die door de molenaars afgevoerd werden. Zo begon de bouw van de molenaarsruimte in de 'uitvaart' van de molen met daarin de broodnodige, moderne, voorzieningen.

Na het leggen van leidingen voor water en riolering kon de betonvloer gestort worden. Na voldoende uitharding van het beton werden de , deels, geprefabriceerde wanden en het plafond geplaatst. Schilderen , behangen en verdere inrichting werd door de

molenaars zelf gedaan. Inmiddels had de molen aan de buitenzijde een noodzakelijke schilderbeurt gekregen en stond er weer glimmend bij.



Omdat de Westerveldmolen, vroeger de Brunninkhuismol, dit jaar 150 jaar bestaat werd rond de Overijsselse Molendag een molenfeest gevierd met een markt en vele leuke attracties.

Tijdens deze dag werd de molenaarsruimte officieel in gebruik genomen na toezpraken van wethouder Annette Zwiép-Rosens en voorzitter Corné de Regt. De inspanningen van alle molenaars, maar vooral van bestuurslid Gerrit Hartman, hebben een comfortabel onderkomen , met toilet, opgeleverd waar niet alleen de molenaars en vrijwilligers maar ook de vele bezoekers van deze fraaie molen erg blij mee zullen zijn.

Fons
Ruud Roose



Kennis gidsen molen

Den Oordt op peil

In het Streekmuseum in Ommen is de cursus Molengids van start gegaan. Molen Den Oordt maakt onderdeel uit van het museum en die wil graag de kennis van de rondleiders op peil houden. Speciaal voor het museum hebben de molenaars Simon van Kampen en Luuk Vogelzang en cursus Molengids ontwikkeld.

Beide molenaars maken deel uit van de Stichting Ommer Molens. De stichting stimuleert het molenbehoud en vindt het belangrijk dat molens op een aantrekkelijke manier onder de aandacht van de samenleving worden gebracht.

“Dit kan de molenaar niet alleen. Iedere molen heeft baat bij een groep

enthousiaste vrijwilligers, die activiteiten rondom de molen organiseren en bezoekers veilig kunnen rondleiden”, aldus molenaar Luuk Vogelzang van de stichting Ommer Molens.

Met ongeveer tien deelnemers maakte de cursus een goede start. De opleiders-molenaars hebben de Molengids-cursus zelf ontwikkeld met daarin veel aandacht over de geschiedenis van de molen. Ook de veiligheid op de molen wordt behandeld en hoe een groep op de molen rondgeleid moet worden.

Daarnaast alles over de techniek van de molens. Hoe werkt een molen, wat gebeurt er op de steenzolder, hoe werkt het wieksysteem en waar voor dient het kruirad, het vangtouwen of wip-

stok. Een bezoek aan de molens zelf ontbreekt evenmin in de opleiding. Op de eerste cursusdag was dat de “eigen” molen Den Oordt. De cursisten waren onder de indruk van het reilen en zeilen van de oude monumentale molens die tegenwoordig een aantrekkelijke toeristische attractie zijn geworden.

De cursus bestaat uit een aantal verschillende woensdagmorgens. De Molengidsen besluiten de cursus met het in ontvangst nemen van een certificaat.

Voor meer informatie over deze cursus: Streekmuseum Ommen, telefoon 0529-453487.

Harrie Woertink



Wettelijke aansprakelijkheid!

Als een gemeente moleneigenaar is, is deze wettelijk verplicht te zorgen voor de veiligheid op en rond de molen. Jaarlijks dient de gemeente hierover conform de Arbo-voorschriften met de vrijwilligers te spreken. Deze bijeenkomsten kunnen door het Groninger

Molenhuis georganiseerd worden in de vorm van een veiligheidskursus, waarbij ook een deskundige van De Nederlandsche Molen aanwezig is. Gemeenten kunnen gezamenlijk aan een dergelijke cursus meedoen.

De cursus ‘Veiligheid op de molen’ is een praktische cursus, waarin gesproken wordt over te nemen maatregelen

en de risico's die zich in de molen voor kunnen doen. Ook belangstelling? Hebt u ook deelnemers voor de cursus? De kosten bedragen € 40,00 per persoon. Datum en tijd worden in overleg bepaald.

Informeer naar de mogelijkheden: (050) 313 00 52 of info@erfgoedpartners.nl.

Mobiele rosmolens hielden leger op de been

Hoewel er in de geschiedschrijving niet of nauwelijks aandacht aan wordt geschonken hebben molens tijdens oorlogshandelingen vaak een cruciale rol gespeeld. Vooral in de tijd dat molens nog voor de volle honderd procent deel uit maakten van het voedselvoorzieningen pakket. Dat was in dezelfde tijd waarin steden werden belegerd. Niet zelden stonden molens dan letterlijk in de vuurlinie want zij waren in veel gevallen op de hoger gelegen stadsmuren- dus betere windvang- gebouwd. Daarmee waren zij echter ook een dankbaar doelwit voor belegeraars die de molens in brand of kapot schoten.

Molens waren vaak het eerste doelwit bij krijgshandelingen

Daarmee werden de belegerden niet alleen van een gunstige uitkijkpost beroofd maar kwam ook de voedselvoorziening ernstig in het gedrang. Overgave ten gevolge van uithongering was dan nog slechts een kwestie van tijd. Dat het zo werkte is duidelijk aange-

toond bij de belegering van het aan de kant van de Prins van Oranje staande Leiden in 1571 door de Spanjaarden. De belegeraars konden zien dat de molens in de stad niet meer draaiden. Pogingen om de stad met geweld in te nemen waren mislukt en daarom leek uithongering een goed alternatief te bieden.

Molens staan in de vuurlinie bij de belegering van een stad

Groot was de ontgoocheling toen de molens opeens toch weer gingen draaien. 'Dat uithongeren wordt niet meer wat' dachten de Spanjaarden en zij hieven het beleg op niet wetend dat de molenaars de wieken alleen maar in de vrije stand lieten draaien zonder te malen. Naar aanleiding van dit voorval is de molenwereld verrijkt met de uitdrukking: 'Voor de Prins draaien'. Al veel verder terug in de geschiedenis speelden molens echter ook al een rol tijdens oorlogshandelingen. In de

vorige uitgave van W&R is de ontstaansgeschiedenis van de schipmolen beschreven. De Oost- goten wilden ook de tactiek van uithongering toepassen bij hun pogingen Rome te veroveren en sloten de watertoevoer naar de stad af waardoor de watermolens niet meer hun werk konden doen. De belegerde bevelvoerder liet daarop die buiten gebruik staande molens slopen en weer op pontons op de rivier de Tiber opbouwen. Daar konden zij weer graan voor mens en dier malen. Maar ook tijdens jongere oorlogen zoals de Tweede Wereldoorlog werden nog molens ingezet. Een groot aantal molens dat al niet meer als windmolen actief was werd weer opgeknapt en ging weer graan voor de soms hongerende bevolking malen. In Vlissingen werd een gunstig gelegen molen daarnaast zelfs als uitkijkpost ingezet. Maar welke rol konden molens aan de andere kant van het front- dus bij de belegeraars- spelen? Veldtochten kon-



den soms jaren duren en soldaten ten velde moesten ook van voedsel worden voorzien! Daarbij ging het dan meteen om grote hoeveelheden. Napoleon trok met duizenden man- schappen naar Rus- land en het vergde een enorme logistieke orga- nisatie om mens en dier van voldoende voedsel te voorzien. Maar als een leger niet ver van huis ging maar in de omgeving een stad ging belegeren speelde dat probleem eveneens. Ook de belegeraars moesten tijdens een uithonger- actie zelf van voedsel worden voorzien. Daar kwamen onder meer grote hoeveelheden brood bij kijken. Voor een deel werd dat van de bevolking geplun- derd maar daarnaast waren legers ook min of meer zelfvoorzienend. Daarvan is een mooi voorbeeld uit de 80 jarige oorlog (1568 – 1648) tussen Nederland en Spanje be- kend. In de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam bevindt zich een monogram (HVD.fecit Colonia) waarop de belegering van Lochem in 1606 te zien is. Centraal in het beeld staat een dub- bele mobiele rosmolen die in bedrijf is en daarachter nog zo'n molen tijdens het transport. Het onderschrift luidt: *'Den muel Wagen ghepractiseert, bij den grooten ingeni- eur Pompeus, deser zijn soo veel int getal, datmen bijnaest conde genoeg voor den leger vanden crijgs oversten Spinola gemalen, legende inde quartieren voor Lochuim, en Grol, inde Maent van Julius ende Augus- tus. 1606.* (De molenwagen ontworpen door de grote ingenieur Pompeus zijn zoveel in aantal, dat ze bijna voldoende voor het leger van de krijgsoverste

Spinola konden malen, liggende in hun kamp voor Lochem en Grol, in de maand juli en augustus. 1606)



Op het monogram is een doorlopende boom te zien met aan elk uiteinde van het span een paard dat aangemoedigd door een menner rondjes loopt. In het midden van de boom bevindt zich een as die een groot kamrad aandrijft. Dit kamrad drijft op haar beurt twee maalkoppels aan. Midden onder de wagen liggen twee zakken graan en achter en voor de wagen staan bij de maalstoelen twee 'molenaars' het meel in zakken op te vangen. Achter deze dubbele rosmolen is nog zo'n molen te zien maar dan tijdens een verplaatsing.

De boom waaraan de paarden moeten lopen is van de as gehaald en tegen de zijkant van de wagen geklemd. In de regel was het as- einde vierkant en be- vond zich in het midden van het loopspan een vierkante opening. Op locatie hoefde alleen het span over het as- einde getild te worden en er kon worden gemalen. Paarden waren in het leger altijd voldoende aanwezig. In de talloze veldovens kon vervol- gens van het meel brood worden gebakken voor de ruim 10 000 soldaten van de Spaanse veld- heer Spinola. Normaal gesproken zou ook in de overal voorkomende molens worden gema- len maar deze werden meestal onklaar gemaakt als een vijand op komst was. In het geval van Lochem viel het voor de belegeraars wel mee want de stad gaf zich al na een dag over. De stad werd verdedigd door huurlin- gen uit Holland en toen de Spanjaarden met hun kanonnen enkele salvo's op de stad hadden afgevuurd ging het de verdedigers al dun door de broek en lieten zij weten dat zij op voor- waarde van een vrije aftocht de stad aan de Spanjaarden wilden overgeven. Zo geschiede.

Peter van der Molen

Systeem Berton

Niet al te lang geleden pakte ik het boek Kurt Bilau van Uwe Karstens uit de kast en daar vielen wat foto's uit. Met het bekijken van die foto's, kwamen er allerlei herinneringen boven. Een veel te lange rit naar Bretagne onder anderen, jaren geleden, met als beloning het prachtige uitzicht op dat wonderlijke Mont Saint Michel... Heel mooi natuurlijk en wereld erfgoed en zo, maar ook heel erg druk. Er schijnen zo'n 3.5 miljoen toeristen per jaar te komen. Even kijken op die overvolle rots in de baai dus en dan snel weer weg. Molens kijken natuurlijk! Want de molens die in Bretagne zijn te zien hebben voor ons Nederlanders exotische wicksystemen. Dat trekt natuurlijk wel de aandacht. Althans, mijn aandacht. Mijn vriendin was wat minder enthousiast.

Windmolens ze blijven me boeien. Van jongs af aan werd mijn aandacht getrokken door windmolens en dan met name het draaiende gedeelte ervan. Als kind al was ik gefascineerd door de draaiende wiken. Inmiddels ben ik zevenenvestig jaar oud en is deze fascinatie uitgegroeid tot een ware obsessie. Een obsessie, waar de hele familie inmiddels behoorlijk last van heeft.

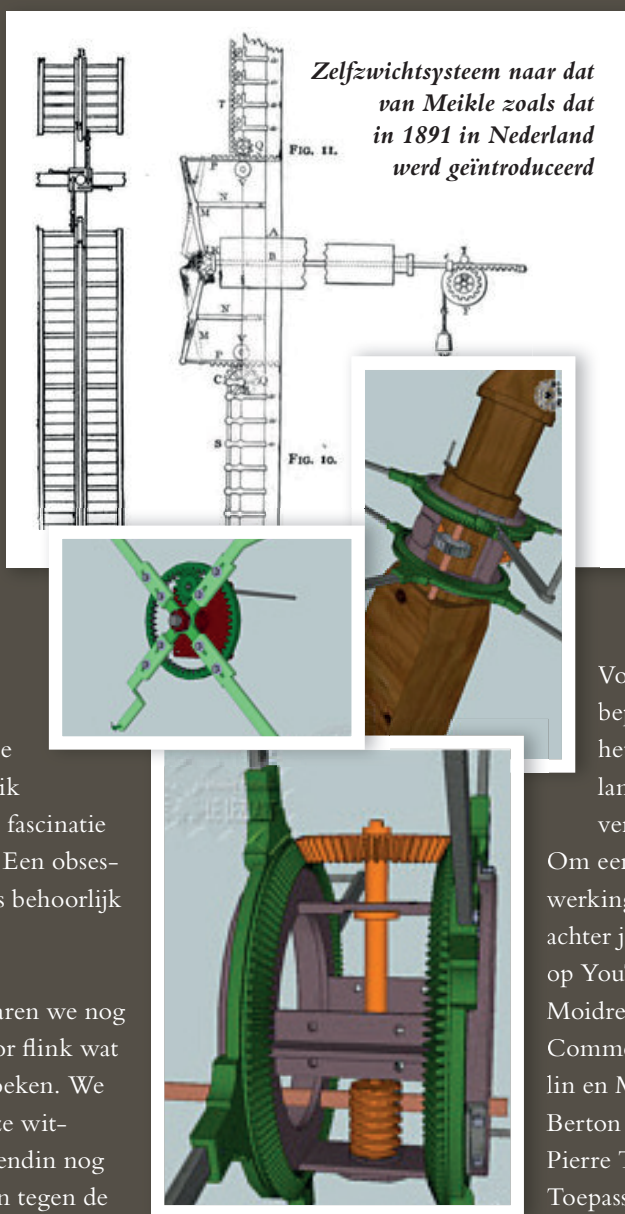
Toen we naar Bretagne gingen waren we nog met z'n tweeën en hadden hierdoor flink wat tijd om van allerlei molens te bezoeken. We zaten ook nog min of meer in onze wittebroods weken, dus was mijn vriendin nog wat minder scheutig met bezwaren tegen de soms erg lange fotografeersessies. Heel wat foto's heb ik rond en in Le Moulin de Moidrey gemaakt, laten ontwikkelen en zoals het in een druk leven vaak gaat, nooit in een fotoalbum opgeborgen. Vandaar dat ik op een goede dag in bovengenoemd boek losse foto's van deze Bretonse molen tegenkwam, met beweegbare lamellen in de lengte richting van de roe. Het lijkt een soort zelfzwichtstelsysteem als dat van de Schot Andrew Meikle, maar dat is het niet. Zoveel is mij wel duidelijk. Bij het Berton systeem moet de molenaar zelf aan het werk

om "zeil" te minderen. Wat direct in het oog springt, is de totale afwezigheid van zeeg. Zeeg is dan ook niet mogelijk bij dit systeem, omdat de lamellen over elkaar moet kunnen schuiven. Op de askop zit bij dit zwichtstelsysteem ook een soort van spin, maar dan uitgevoerd als vier vrij lange armen gemonteerd op een rond tandheugel. Deze armen regelen de

stand van de lamellen; open of dicht of iets er tussenin. Dit is mogelijk, doordat er ijzeren strippen op roterende asjes op de roede zijn gemonteerd. In de strippen kunnen de lamellen daardoor over elkaar heen schuiven en de roe als het ware verbreden. De 'spin' wordt bediend vanuit de kap. Achter het spoorwiel zit daarvoor in de as, een soort versnellingsbak, inclusief tandheugels, rondsels en hendels. De as moet hiervoor uiteraard hol zijn. Net zoals bij 'onze' zelfzwichter.

Voordat de molenaar gaat draaien bepaalt de molenaar aan de hand van het aantal Beaufort, hoe ver hij de lamellen over elkaar heen laat schuiven. Daarna kan het werk beginnen. Om een nog beter idee te krijgen van de werking van het geheel kun je het beste achter je computer kruipen en filmpjes op YouTube bekijken; Le Moulin de Moidrey pres de Mont Saint Michel, Comment fonctionnent les ailes de moulin en Moulin a vent Dautin. Het systeem Berton is ontwikkeld door de Fransman Pierre Theophile Berton (1803-1861). Toepassing vond ook alleen binnen Frankrijk plaats, wat opmerkelijk is, want

zelfs een leek kan zien, dat het systeem in vergelijking met dat van Meikle een aantal voordelen heeft.. Zo is de constructie veel steviger. Ook heeft het een betere aerodynamica en, zeker voor de molenaar niet onbelangrijk; het is stukken goedkoper in het onderhoud. Het wicksysteem wordt tot op de dag van vandaag gemaakt. Alleen in Frankrijk... Dat dan weer wel.



Hans Alberts



Zeiltje op een lier

De andere foto's uit het boek van Uwe Karstens (heel leesbaar en nog steeds te bestellen), laat een zwichtstelsel met zeil op een lier zien. Zoals te zien is op de foto, gaat het hier om een dwarsgetuigde roe. Aan het roe einde zit een lier, waarmee handmatig en doormiddel van een katrolstelsel, het zeil door de roede kan worden gevlochten. Een vrij eenvoudige en daardoor waarschijnlijk erg goedkope oplossing om het proces van zwichten iets te automatiseren. Heel in de verte doet het een beetje denken aan het 'Roller reefing' systeem van Stephen Hooper. Heel in de verte dan he.

Helaas kan ik geen informatie vinden over dit zwichtstelsel.

Mijn artikel eindigt dan ook met een vraag;

Wie o wie kan mij verder helpen? Hoe heet het, als het al een naam mag hebben? Wie is de bedenker en waar komt het vandaan? Wie kan me helpen met de naam van de molen(s) waar het is toegepast? Zelfs de laatste vraag kan ik niet beantwoorden. Volgende vakantie ga ik de foto's echt inplakken en van tekst voorzien.

Echt waar.

Hans Alberts

Bronnen:

*Wiekstelsels voor polder- en industriemolens G.J. Pouw
Het bijzondere gevlucht van Pierre-Theophile Berton, Peter de Moes en G.J. Pouw
Vlaamse Molens (tijdschrift, Lente 2014)
Molenforum.eu*



Verloren ambachtelijkheid

De Eifel is rijk aan tal van beken en riviertjes en het is dan ook niet verwonderlijk dat daar in het verleden een groot aantal watermolens een plaats hebben verworven. Zoals gezegd 'in het verleden', want er is tegenwoordig nogal wat zoekwerk nodig om er nog een te vinden. Een schrijnend voorbeeld daarvan vormt de Ahr.

Deze rivier ontspringt in Blankenheim. Ik een open gewerkt vakwerkhuisje uit het eerste kwart van de 18de eeuw borrelt het water uit vier bronnen omhoog en verenigt zich bovengronds in een sprankelend stroompje. Onderweg naar het eindpunt, 400 meter lager in



de Rijn bij Sinzig, verenigen zich meer van dergelijke stroompjes met haar en vormen samen de rivier de Ahr als naamgever van het Ahrdal.

Alleen al op de bovenloop vonden in het verleden zeven watermolens een plekje. Maar dat is 'verleden', want het geluid van de malende stenen is ver-

stomd. Een enkele voormalige molen is getransformeerd tot particuliere woning en anderen tot horecagelegenheid. Om de rijke molenhistorie niet helemaal verloren te laten gaan is op enkele honderden meters vanaf de bron van de Ahr het aandrijfwerk van een middenslagmolen nagebouwd, een monument voor verloren ambachtelijkheid.



Peter van de Molen

Konijnenbeltsmolen in Ommen draait weer als vanouds

Een molen die weer draait, drie vrijwillige molenaars in opleiding en bovendien de viering van het 20 jaar bestaan van de stichting Ommer Molens. Het kon niet mooier op die zonnige zaterdagmiddag 10 oktober 2015 in Ommen. Voor het bestuur van de Stichting Ommer Molens aanleiding om er een feestelijke dag van te maken. Op de Konijnenbeltsmolen aan de Zwolseweg was dan ook uitgenodigd de Ommer wethouder Ko Scheele, die in zijn portefeuille onder andere monumenten heeft. Ook drie molenaars in spé waren van de partij evenals de Ommer molenaars om dit heugelijk feit mee te vieren.

Allereerst ging het om de officiële ingebruikstelling van de beeldbepalende molen 'De Konijnenbelt' langs de Vecht. Wethouder Scheele mocht als officiële openingshandeling de vang van de molen lichten. Daarmee krijgen de wieken de vrijloop in de wind. Vooraf had de wethouder complimenten voor de feestvierende Ommer Molenstichting om de drie molens Den Oordt, Besthmenermolen en de Konijnenbeltsmolen op een goede wijze draaiend te houden. De molens zijn voor Ommen belangrijk. Op de meeste ansichtkaarten die vanuit Ommen worden verstuurd, staat wel een foto van een Ommer molen afgedrukt, wist de wethouder.

Ongeval

Na een ongeval op 16 augustus 2014 heeft de molen bijna een jaar stil gestaan. De molen raakte vleugellam, omdat één van de vier wieken door een valse wind op de rieten kap van de molen kapot sloeg. Een opmerkelijk incident vooral omdat de molen enkele maanden daarvoor nog onder handen was genomen voor een restauratie waarmee een bedrag gemoeid was van € 85.000. Opnieuw kreeg de gemeenteraad een financieel verzoek voorgelegd om € 50.000 beschikbaar te stellen voor deze onverwachte restauratiekosten. "We mogen ons gelukkig prijzen dat de gemeente hart heeft voor de Ommer molens", aldus een trotse Johan Otten, voorzitter van de Stichting Ommer Molens richting wethouder Scheele.

Opleiding

De wethouder had ook gelukwensen aan het adres van de drie Ommenaren Frank Hekman (33), Gerrit Kleinjan (59) en Bastiaan Woertink (27). Zij werden in het zonnetje gezet met hun aanmelding om de opleiding voor molenaar te volgen bij het Gilde van Vrijwillige Molenaars. Volgens Frank Hekman vanwege de techniek van de molen en het enthousiasme van

de Ommer molenaars. Ook Bastiaan Woertink was onder de indruk van de werking van de molen en de oude technieken die om de hoek komen kijken.

Toen Woertink werd gevraagd of molenaar worden niet iets voor hem is, wist hij het. Volgens Gerrit Kleinjan moet het geweldig zijn om met oude monumentale molens te kunnen draaien. Toen zijn schoonzoon zich had aangemeld werd hij ook direct enthousiast om de molenaarsopleiding te volgen. Een cursus die minimaal twee jaar in beslag neemt, volgens Kleinjan. Als blijk van waardering kregen de drie cursisten uit handen van voorzitter Otten een gratis abonnement aangeboden op de molenvakbladen 'Wiek en Rad' van de stichting De Overijsselse Molen en het tijdschrift 'Molens' van de vereniging tot behoud van molens in Nederland 'De Hollandse Molen'. Na de toespraken was het tijd voor de officiële handeling om de molen weer in beweging te zetten.

De handeling genaamd 'lichten van de vang' werd door wethouder Scheele met verve verricht. Molenaar Jan heeft er duidelijk plezier in. Mogelijk ziet hij een toekomstig kandidaat voor de opleiding.



Wethouder
Ko Scheele



Voorzitter
Johan Otten



Drie molenaars in Spé

De geschiedenis van de oudste molen in Ommen

De Konijnenbeltmolen is de oudste molen in de gemeente Ommen. In 1806 werd deze molen, afkomstig uit de Zaanstreek, door Hendrik Konijnenbelt (1772 – 1814) op deze plek herbouwd. Net als in de Zaanstreek deed de molen tot 1860 dienst als olie- en pelmolen. Het ambachtelijk molenaarsvak is tot 1914 door de familie Konijnenbelt op de molen aan de Zwolseweg uitgeoefend. Vandaar ook dat deze familienaam gekoppeld is aan de molen.

Toen Hendrik Konijnenbelt in 1814 stierf zette zijn weduwe, Susanna Keizer het bedrijf voort. Later geholpen door haar 14-jarige zoon Lambert Jan. Zij kreeg in 1820 toestemming op “hare mole staande in Ommen voor de brugge” koren te malen. In het zelfde jaar werd het maalwerk aangebracht. De weduwe bleef eigenaresse van de molen en zoon Lambert Jan kwam in 1820 bij haar in dienst. In 1834 kwam de molen in handen van Lambert Jan. Daar hij uit zijn huwelijk met Hendrikje Oldeman alleen dochters had en geen opvolger, werd vervolgens Gerrit Konijnenbelt (1832 – 1885) molenaar op de molen. Gerrit was een zoon van Lambert Jan's broer Jan Konijnenbelt en Gerridina ten Tooren. Na Gerrit Konijnenbelt, die in 1867 in de molenaarswoning ging wonen, werd de molen in 1869 overgenomen door zijn zonen Jan- en Gerrit Konijnenbelt. Vader Gerrit Konijnenbelt ging weer terug naar de Kruisstraat, van waar hij ook gekomen was om het vak van kruidenier weer op te pakken. Zijn drie dochters Jansje, Catharina en Johanna bleven in de molenaarswoning wonen, het huidige adres Zwolseweg 1. De molenaars Jan- en Gerrit hadden beiden geen opvolger en verkochten de molen in 1914 aan Jan Spiekman, die een petroleummotor plaatste om niet meer afhankelijk te zijn van de wind.



Ca. 1915

De molenaars Gerrit- en Jan Konijnenbelt.

Middenin molenaarsknecht J.H. Nijhuis. Echtgenote van Jan Konijnenbelt.
Vrachtrijder met paard en wagen H. Steen. Rechts Johanna Konijnenbelt.

Coöperatie

In die tijd begon de coöperatieve gedachte, vooral in de landbouw, ook in Ommen op te komen: “Voor en met elkaar”. Door de toenemende concurrentie was Jan Spiekman in 1920 genooddaakt de molen te verkopen aan de Coöperatieve Landbouw Aan- en verkoopvereniging “Ommen en Omstreken”. De petroleummotor werd vervangen door een 40 PK ruwoliemotor. Deze maakte een flinke capaciteitsuitbreiding mogelijk. In 1927 kon er met vier maalkoppels gemalen worden en werden er een koekenbreker, Jakobs ladder, lui- en builwerk door de motor aangedreven. Na 1930 bleven de wieken helemaal stil omdat werd overgestapt op elektriciteit. De graankorrels konden vermalen worden zonder windkracht. Aan de buitenkant van de molen verschenen in de loop der jaren grote silo's, een maalderij, loodsen en werd kantoorruimte aangebouwd.

Restauratie

In 1976 werd de molen aangekocht door de gemeente Ommen en een start gemaakt met een grondige restauratie. Door de langdurige stilstand was de molen sterk in verval geraakt. Na de verhuizing van de Coöperatie in 1982 naar De Strangen werden silo's en kantoorruimten er omheen afgebroken. De molen dreigde toen in elkaar te

zakken. De molen werd versterkt met ijzeren balken en trekstangen en hierdoor weer stevig genoeg om te kunnen draaien. Later volgden een nieuwe staart, schoren en spruiten en werd de stelling vernieuwd. Bij deze restauratie werd echter ‘het gaande werk’ niet hersteld. De molen kan alleen ‘voor de Prins draaien’: er is geen maalwerk meer aanwezig.



Vernieuwde springbeugel

In 1990 is rond de Konijnenbeltmolen het appartementencomplex “Mole-nerf” gebouwd. Deze past niet goed bij de biotoop van de molen en vormt dan ook een flinke windbelemmering. Gevolg is dat de Konijnenbeltmolen waarschijnlijk nooit meer maalvaardig zal worden.

Voor meer (oude) foto's:
www.oudommen.nl

Harrie Woertink

Sponsor voor de SOM

Begin dit jaar werd de SOM benaderd door de firma Davines Nederland of zij de SOM mochten sponsoren. Natuurlijk is dit bij een niet gesubsidieerde stichting van harte welkom. Maar wie of wat is deze, in ons metier, onbekende firma Davines? Bestuurslid Ruud Roose werd er door de vergadering op uit gestuurd om eens kennis te gaan maken en uit te vinden wat Davines voor plannen had en welke vorm deze sponsoring zou hebben.

Het gebouw waar Davines onderdak had gevonden bleek de vroegere Boreelkazerne te zijn. Voor Roose een beetje thuiskomen omdat hij in zijn werkzame leven een aantal jaren in deze kazerne heeft rondgelopen. De ontvangst gaf al het gevoel bij vrienden binnen te komen. De bijzondere inrichting van de kantoorruimte en werkplekken geeft een zeer huiselijk gevoel en toonde al de bedrijfsfilosofie.



Davines blijkt een modern en zeer vooruitstrevend bedrijf te zijn op het gebied van huid- en haar verzorging dat in 1983 in het Italiaanse Parma was opgericht. Davines ontwikkelt duurzame en verantwoorde producten voor haar, huid en het milieu. Het bedrijf gebruikt voor de ontwikkeling van haar producten alleen 100% verantwoorde energie (gewonnen uit zon, water en wind). Met een wereldwijde campagne probeert het bedrijf haar afnemers eveneens bewuster te maken om zuinig te zijn met onze aarde.

Om haar filosofie verder uit te dragen wordt onder de slogan 'Sustainable-beauty' naar de omringende maatschappij een bijdrage geleverd om 'Schoonheid' te helpen behouden. Voor de komende tijd was gekozen om molens en molenprojecten via de SOM te ondersteunen. De gesprekken resulteerden in een contract met een jaarlijkse bijdrage aan een door de SOM aan te geven project. Davines zal dan met beelden en tekst dit project in haar wereldwijde campagne opnemen. Binnen het bestuur van de SOM werd het aanpassen van de vang en het bovenwiel als project voor 2015 aangedragen.

Na de nodige voorbereiding werd op 9 december in de Bök-kers Mölle, waar intussen het werk al was afgerond, het contract getekend door de heer Paul Siero, managing-director van Davines en Ruud Roose bestuurslid van de SOM.

Dit alles natuurlijk nadat de bezoekers een uitgebreide rondleiding hadden gehad om de inwerking zijnde korenmolen, en de uitgevoerde verbetering, hadden bekeken.

Ruud Roose



*De heer Paul Siero, managing-director en
Ruud Roose, bestuurslid SOM*

Maak kans op het molenboek:

'Overijsselse windmolens van toen en nu'!

Als molenliefhebber zijn wij er allemaal van overtuigd dat molens bijzondere werktuigen zijn. Ook hun plaats in het landschap is vaak een heel bijzondere. Hoewel er al vele foto's zijn gemaakt, nodigt de redactie u toch uit molens in hun omgeving te fotograferen. Ook een foto van een zeer opvallend deel, of delen, zijn van harte welkom.

Vanaf het 1e nummer in 2016 zullen wij een jaar lang, een aantal fraaie foto's publiceren in Wiek&Rad. Wordt uw foto gepubliceerd dan ontvangt u een exemplaar van het fraaie en dikke molenboek 'Overijsselse windmolens van toen en nu' gemaakt door de heer Gerard Varwijk.

Stuur ons uw eigen gemaakte foto(`s) vanaf 1MB met vermelding van uw gegevens én de naam en plaats/land van de gefotografeerde molen.



Mailadres: wiekenrad@gmail.com

Grote bestanden graag via www.wetransfer.com.

Rupelmonde

EEN GETIJDENMOLEN DIE DE TIJD WEERSTOND

Op minder dan 40 kilometer, hemelsbreed, ten Zuiden van Bergen op Zoom bestaat de mogelijkheid een nog werkende getijdenmolen te bezichtigen. Deze molen ligt in Rupelmonde aan de Schelde tegenover Antwerpen en werd gebouwd in de tijd dat dit gebied nog tot de Zuidelijke Nederlanden behoorde en voorzien werd van drie koppels molenstenen uit Dordrecht die per schip naar Rupelmonde zijn vervoerd.. Het is derhalve legitiem om deze uitstap over de inmiddels verdwenen grenzen te maken.

De toenmalige gemeente Rupelmonde heeft het al redelijk vervallen complex in 1970 van Burggraaf Vilain XIV aangekocht. Het duurde echter nog twaalf jaar eer in een wettelijke regeling werd vastgelegd dat het hier om een beschermd dorpsgezicht en monument ging. Twee jaar later werd een restauratieplan opgezet maar het zou nog tien jaar van gesteggel duren eer daadwerkelijk met de restauratie een begin werd gemaakt. In die tussentijd zorgde een grote overstroming in 1990 voor nog meer schade. Helaas is bij de herstelwerkzaamheden het haventje van Rupelmonde doormiddel van een staal- en betonnen dam van de Schelde afgesloten.

Nadat in 1993 de benodigde restauratiesubsidies binnen waren gekomen kon een jaar later, vooruitlopend op het definitieve restauratieplan, een begin worden gemaakt met de restauratie. Het definitieve plan werd in 1996 goedgekeurd hoewel niet iedereen het met de invulling eens is omdat er een verschil is tussen het complex van voor 1924 (grote restauratie) en van na dat jaar. Voor- en tegenstanders zijn het



er echter over eens dat de huidige getijdenmolen toch redelijk goed aan de oorspronkelijke opzet voldoet.

Dat 'oorspronkelijke' dateert uit 1517 zoals blijkt uit een akte bij de Grafelijke archieven. De Graaf van Vilain was namelijk samen met de gemeente eigenaar van de molen. Hij had gebruik gemaakt van zijn adellijke regalia (water- wind- en molenrecht) om deze molen te bouwen. Het was overigens gebruikelijk dat de adel eigenaar was van een molen maar deze vervolgens verpachtte. In sommige gevallen pachtte een bemiddelde burger dan zo'n molen als een soort belegging om hem dan vervolgens weer onder te verpachten.

Na 40 jaar min of meer probleemloos werken kwam vanaf 1557 de klad in de maalderij. Er was een tekort aan graan en de burgers maalden het weinige dat zij konden bemachtigen liever zelf met hun handmolen wat trouwens door veel adellijke heren verboden werd. Ook waren er inmiddels meerdere getijdenmolens langs de Schelde opgetrokken en dat maakte de spoeling bijna letterlijk nog dunner. In 1567 werd het hele complex inclusief een houten draaibrug door een grote brand in de as gelegd. De Graaf liet ze snel in

de oorspronkelijke staat herbouwen zonder daarbij financiële steun van de gemeente te ontvangen. Omdat ook de stenen de gevolgen van de brand hadden ondervonden moesten die eveneens worden vervangen. Dit keer liet de Graaf drie koppels stenen uit Gent komen, alle zes met dezelfde diameter en dus geen kleinere voor de tarwemolen. Binnen een jaar kon weer gemalen worden. Dat wil niet zeggen dat dit ook

daadwerkelijk gebeurde. Ook dit deel van Holland had te leiden onder de oorlogshandelingen in de 80 jarige oorlog (1568- 1648) tussen de Nederlanden en Spanje.

Vier maalstoelen

In de eeuwen die volgden gebeurde er weinig opzienbarends rond de molen. Er werd geregeld iets verbouwd en aangepast, er werd onderhoud gepleegd en voortdurend van molenaar gewisseld. Pas in 1924 komt de molen weer in het nieuws omdat er onenigheid ontstaat als bij ingrijpende herstelwerkzaamheden verschil van mening ontstaat over het al dan niet toepassen van het oorspronkelijke bouwplan. Zo werd op de plaats van de twee houten raderen een groot ijzeren middenslag rad van 1.20 mtr. breed en een diameter van zes meter aangebracht.



Daarmee konden maar liefst vier maal-koppels in de voormalige schors- en roggemolen worden aangedreven.

In de praktijk worden er echter slechts twee gebruikt omdat de beschikbare energie nauwelijks toereikend is om vier koppels gelijktijdig te kunnen laten draaien. De twee sluisopeningen bleven wel gehandhaafd en zo kon de molen nog tot de jaren '50 van de vorige eeuw min of meer in bedrijf worden gehouden en is een geweldig stuk ambachtelijke geschiedenis voor het nageslacht bewaard gebleven. Vanaf de Schelde leiden twee kademuren bij vloed het opkomende water naar het molengebouw. Aan de rechterkant van dat gebouw bevindt zich een grote onderdoorgang met daarachter een sluis die toegang geeft tot de houwer of spaarkom en plaatse-lijk aanwezige grachten (reservoir) die vanaf de achterkant ook nog gevoed worden door de Vliet. Kort na het hoogste vloedpunt als het water weer terug wilde stromen, werd die sluis automatisch door een naar een kant scharnierende klapdeur gesloten. Die



De spaarkom (houwer) aan de achterkant die bij vloed is vol gelopen

techniek wordt overigens nog steeds toegepast.

Bij een laag ebpunt kon een kort voor het waterrad geplaatste sluisdeur omhoog worden gehaald zodat het vrij komende water tegen de schoepen van het onderslagrad kon slaan en de maalderij in beweging kon brengen. Per beurt kon ongeveer twee uur worden gemalen. Maar dat water zette niet alleen de molen in werking. Samen met het water van de Vliet werd meteen ook het slib uit de haven naar de Schelde afgevoerd.

Aan de onderkant van het molengebouw bevond zich niet alleen een grote doorlaatopening voor het inkomende water maar links daarvan was ook een opening voor afgaand water en in die opening waren twee waterraderen geplaatst. In het meest links gelegen gedeelte van de molen waren de rogge- en schorsmolen ondergebracht en aan de rechterkant bevond zich de tarwemolen met daaronder een separaat waterrad. Om de 'sluisdeur' te kunnen bedienen was over de breedte een houten loopbrug aangebracht die later door een stenen is vervangen. Van deze oorspronkelijke opzet is bij de renovatie van 1924 het meeste in tact gebleven. Alleen de molenaarswoning op de oever van de Vliet dateert van latere datum.

Schorsmolen

De rogge- en schorsmolen werd oorspronkelijk door een waterrad aangedreven. Dat rad was op een zeven meter lange as gemonteerd en op die as waren twee kamwielen geplaatst die de schijfloppen van de beide koppels aandreven. Die koppels konden niet tegelijkertijd draaien want daarvoor was de energie die dat enkele waterrad kon leveren te gering. Schors en rogge met hetzelfde koppel malen was niet mogelijk wegens uiteenlopende technieken. Schors werd van jong eikenhout gemalen. Die schors werd eerst van de bomen gehaald, daarna in bruikbare kleine brokken gehakt en vervolgens gedroogd. De molenstenen van

een schorsmolen hadden een grotere opening in het midden omdat de stukken schors veel groter waren dan bijvoorbeeld roggekorrels. De looizuurrijke schors werd tussen twee horizontale stenen tot run vermalen dat werd gebruikt bij het looien van huiden tot leer. Niet alleen de grotere opening in het midden van de steen was afwijkend ten opzichte van stenen voor het malen graan, ook de groeven waren grof en dieper.

Helaas is de rechtstreekse verbinding met de Schelde verbroken. Tussen de havenmond en de rivier is een damwand geplaatst met daarin enkele van scharnierkleppen voorziene doorlaatopeningen die het mogelijk maken dat de werking van eb en vloed in stand kan worden gehouden.



De damwand met doorlaatopeningen achter het rooster tussen het havenje en de Schelde

Met het beeld van de getijdenmolens in Bergen op Zoom en Rupelmonde voor ogen wordt het eenvoudiger om een beeld te vormen van de vele verdwenen getijdenmolens zoals die in Goes, Vlissingen, Gouda, Schiedam of zelfs Breda! Volgens de ene onderzoeker hebben er ooit 21 getijdenmolens in Nederland gedraaid maar volgens een ander waren het er wel 30. Dat lijkt te optimistisch geschat want het wordt al moeilijk om 21 mogelijke locaties te vinden. De hogere schatting kan worden veroorzaakt door het feit dat ook zogenaamde doorlaat- of inlaatmolens zijn meegeteld. Dat waren molens die op een dam tussen polders waren gebouwd. De stroming die hier kon ontstaan werd door menselijk

ingrijpen veroorzaakt- het openzetten van de schuiven- en niet door de natuurlijke stroming van getijden. Datzelfde moet gezegd worden van een lijst die de Brabantse watermolkenner Ton Meesters in 2015 in het blad De Meule presenteerde. Hij komt tot maar liefst 54 locaties maar ook hier geldt dat een behoorlijk aantal van deze zogenaamde getijdenmolens niet echt onder dat predicaat gerangschikt mag worden. Het zijn inlaatmolens waarbij door menselijk handelen een stroming

ontstaat dit in tegenstelling tot de natuurlijke stroming die tussen eb en vloed ontstaat. Daarnaast is van een ander aantal vermeende getijdenmolens de informatie zo summier dat het bestaan op z'n minst discutabel is. Van veel voormalige getijdenmolens is amper nog een spoor terug te vinden. Vaak beperkt de informatie zich tot een straatnaam in de omgeving van zo'n molen zoals in Tholen de Molenvliet, Vlissingen de Spuistraat en Zierikzee de Watermolen. Ook de

naam Spui kan te maken hebben met de aanwezigheid van een vroegere getijdenmolen.

Toch is van verschillende molens veel informatie voorhanden zoals van de getijdenmolens in Gouda, Schiedam Sas van Gent en Middelburg.(zie art. Getijdenmolens)

Peter van der Molen

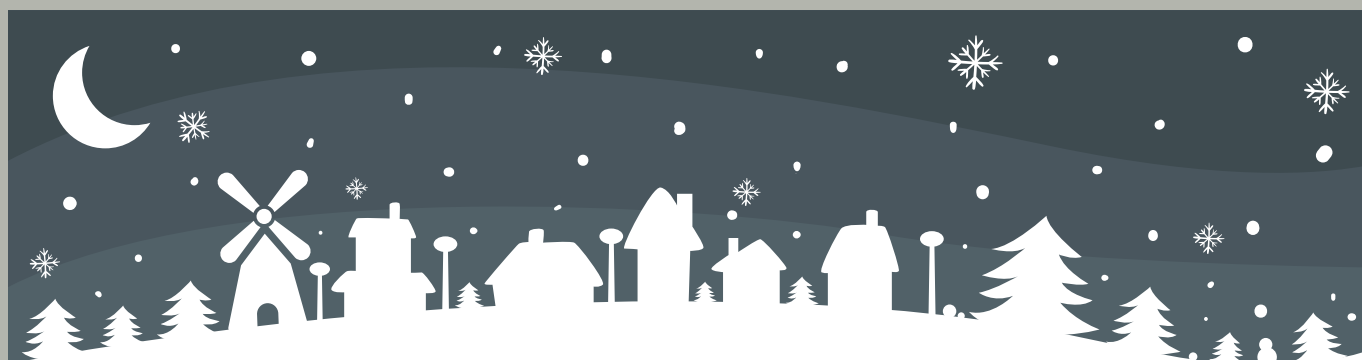


Een betere biotoop voor de Lonnekermolen

In de afgelopen weken is begonnen om de windbelemmering bij de Lonnekermolen op te heffen. Hiervoor is in oostelijke richting langs de Lonnekermolenweg een strook bos van 20 meter breed gekapt. Vóór de bomenkap kon je de molen, als je over de Lonnekermolenweg reed, pas op het laatste moment zien. Dat is nu duidelijk anders.

Vanaf de molenbelt is te zien dat de klus nog niet helemaal is geklaard. Op deze foto staan aan het eind van de 20 meter brede strook nog een aantal bomen. Deze zijn inmiddels ook gekapt. De windvang in oostelijke richting is nu duidelijk verbeterd, maar er blijven wat dit betreft nog genoeg wensen over.

Jan Kuiper



Namens de redactie wensen wij u fijne feestdagen en een mooi 2016!



STICHTING DE OVERIJSSELSE MOLEN

P. van der Vinne
Voorzitter

Vasserdijk 18
7664 VH Manderveen
tel. 0546-681257
pieter@akkerbouwbedrijfvandervinne.nl

A. Boukes
Secretaris

Krulmate 13
8014 KE Zwolle
tel. 038-4652860
a.boukes@home.nl

R.J. Roose
Penning-
meester

Jan Schamhartstraat 85
8121 PA Olst
tel. 0570-562497
r.roose@daxis.nl

H. van der Aa
Bestuurslid

Hobergenstraat 73
7665 AD Albergen
tel. 0546-441507
hjdvaa@hetnet.nl

J.H. Kuiper
Bestuurslid

Stokersdorpweg 24
7532 PT Enschede
tel. 0534 - 610710
kuiper.jh@hetnet.nl

E. Ekker
Bestuurslid

Porporastraat 80
8031 HS Zwolle
tel. 038-8509287
eelco@ekkerbouwenmonumentenadvies.nl

C. de Regt
Bestuurslid

Molendijk 39
7591 PT Denekamp
tel. 0541 - 294 202
info@rodewangen.nu

J. Abbink
Technisch
medewerker

p/a Het Oversticht
postbus 531
9000 AM Zwolle
tel. 038 421 3257
jabbink@oversticht.nl

Website van de stichting en contact

R. Roose (Webmaster)
www.molensinoverijssel.nl
info@molensinoverijssel.nl

Molenboeken winkel

J. Poot
Zilver schoon 23
8265 HD Kampen
tel. 038-3315638
sjpoot@solcon.nl

Gilde van Vrijwillige Molenaars

E. Blenke (Secretaris)
Erve Stroomboer 72
7623 JB Borne
tel. 074 - 8500346
molenaarsinoverijssel@molenfotos.nl

Vereniging De Hollandse Molen

Zeeburgerdijk 139
1095 AA Amsterdam
tel. 020-6238703

Werkgroep Overijsselse molendag

Dick ter Harmsel
dterharmse@home.nl

R. Roose
r.roose@daxis.nl

Wiek en Rad redactie en vormgeving

Ben Scherjon
Marian Stobbe
Hindeloopenstraat 1
8304 JG Emmeloord
06 - 54265665
06 - 12667813
wiekenrad@gmail.com

Op de foto:
"Bij een windkracht lager dan vier, rol ik de zeilen los. Met lusjes haak ik ze aan de wieken, de wind drukt ze vast op het hekwerk. Neemt de wind toe, dan draait de molen snel genoeg en rol ik ze weer op. Dat steekt heel nauw. Ik houd de molen en de lucht continue in de gaten, bij veranderingen moet ik precies op tijd ingrijpen. Soms een kwestie van halve minuten. Als je te lang wacht, kan de molen op hol slaan. Gelukkig is dat nooit gebeurd. Deze molen maakt deel uit van de molenviergang Aarlanderveen, de enige ter wereld die nog werkt. Vier molens draaien naar elkaar toe en elke molen brengt het water een stukje hoger. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt blijft de molen in bedrijf. Gelukkig maar, ik houd van de onvoorspelbaarheid en het afwisselende. Ook al maal ik niet dagelijks, ik ben 365 dagen per jaar molenaar."

Johan Slingerland (51), molenaar



Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.



Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700